

**USMONLI TURKLAR IMPERIYASI DAVRIDA SHAKLLANGAN ISLOM
SIVILIZATSIYASINING JAHON TARAQQIYOTIDAGI O'RNI**

*Uzbekiston xalqaro islom akademiyasi
Magistrant 1-kurs "Xalqaro munosabatlar va jahon siyosati"
Saitkarimova Dilafruz Saidg'ani qizi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola Usmoniylar imperiyasi davrida shakllangan Islom sivilizatsiyasining o'ziga xos tomonlari va rivojlanish bosqichlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Safaviylar, ekspansiya, sulola, Oqquyunli,

ABSTRACT

Keywords:

Kirish

XVI asr birinchi yarmida usmoniy hukmdorlar Yevropa, Osiyo va Afrikada yangi hududlarni bosib olib, o'z yerlarini ancha kengaytirdilar. XVI asr boshida Turkiyaning Sharqiy chegarasida Safaviylar hokimiyati Eronda turkiy qavmdan bo'lgan Safaviylar sulolasi boshqargan davlat. 1510 yilga kelib Ismoilshox I (1502–1524) ilgari Oqquyunli davlati tarkibiga kirgan deyarli barcha erlarni qo'lga kiritdi. Islom dinining shialik oqimini davlat diniga aylantirgan Safaviylar davlatining kuchayishi, nafaqat Usmoniylarning Sharqdagi ekspansiyasini cheklab qo'ydi, balki uning ichki xotirjamligiga ham putur yetkazdi. 1514-yili Manu shahri yaqinidagi Chaldiron tekisligida bo'lib o'tgan jangda Usmoniylar qo'shini qizilboshlilarga qattiq zarba berdi. Usmoniylar Safaviylarning poytaxti Tabrizni egalladi, lekin Eronda mustahkamlanib ololmasdan Onado'liga chekinishdi.¹

Tabrizni tashlab chiqayotib usmoniylar 700 dan ziyod hunarmandlar oilasini o'zlari bilan olib ketishdi va Istanbulga joylashtirdi. 1515-yili imzolangan sulhga ko'ra Armanistonning bir qancha tumanlari Erzurum shahri va Iroqning shimoliy qismi Mosul shahri bilan birga Turkiyaga tasarrufi o'tdi. Eron urushi tugagandan so'ng usmoniylar arab erlariga yurish boshladi. Bu paytda Suriya va Misr mamluklar qo'l ostida birlashtirilgan bo'lib, bu davlatga Ismoilshoxning ittifoqchisi Sulton Kansux al-Guri boshchilik qilardi. 1516 yil yozida Usmoniylar armiyasi Sulton Salim I (1512–1520) qo'mondonligida Shimoliy Suriyaga bostirib kirdi. Xalab yaqinidagi birinchi jangdayoq (1516-yil 24 avgust) turklar to'liq g'alabani qo'lga kiritdilar.

¹ Шухрат Эргашев. Жаҳон тарихи (Янги давр. 1-қисм. XVI–XVIII асрлар). ТОШКЕНТ «О'ZBEKISTON» 2013

Jangda turk artilleriyasi qo'shinining ustunligini ta'minladi. Mamluklar sultoni Kansux al-Guri xalok bo'ldi. Misrda esa mamluklar ancha qattiq, ammo muvaffaqiyatsiz qarshilik ko'rsatdilar. 1517-yil boshlarida Salim I armiyasi Qoxiraga kirdi. Mamluklar qo'shinlari Yuqori Misrga chekinishdi. Lekin tez orada ular ham tor-mor qilindi. Ularning yo'l boshchisi Tumanbey Qoxirada osib o'ldirildi. Shundan so'ng musulmonlarning muqaddas yurti xisoblangan Xijoz (G'arbiy Arabiston) bosib olindi. Tez orada Salim I Ka'baning kalitini ham qo'lga kiritdi.²

Asosiy qism

Din va siyosatning yaxlitlik printsiplari azaldan islomning hokimiyat to'g'risidagi kontseptsiyasiga xos bo'lgan. Arab xalifaligida, Usmoniylik imperiyasida, boshqa musulmon davlatlarida butunlay boshqacha xolat edi. Islom bu yerda faqat din emasdi, u musulmonlarning hayotiga to'liq kirib borgan, inson faoliyatining mafkuraviy, huquqiy-siyosiy, ma'muriy, qidiruv-jazo, harbiy, sud va maishiy sohalarini to'liq qamrab olgan edi.

Musulmonlarda faqat diniy tashkilot va odatlarga bir xil emasdi. Qonunchilik, sud va jazo tizimi, armiya, maktab bularning hammasi islom printsiplari asosida faoliyat yuritardi. Chunki islom boshqa dinlardan farqli o'laroq, paydo bo'lgan paytdan boshlab siyosiy hokimiyat uchun kurash olib bordi. Boshqa dinlarda bo'lgani singari din davlat diniga aylanmasdan (masalan, xristianlik davlat diniga aylanishi uchun paydo bo'lgandan keyin 400 yilga yaqin vaqt kerak bo'ldi), islomda xalifalik ko'rinishidagi davlat to'liq diniy tamoyillar asosida shakllantirildi. Islom aqidaparastligi, uning bahslar va shubhalar uchun yopiqligi islom mamlakatlaridagi ijtimoiy va siyosiy hayotga, bu erdagi xalqlarning mentalitetiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Dunyoning ilg'or qismidagi intellektual integratsiyalashuv, shuningdek, yangi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlar, kishilarning yangi, munosib xayot qurish uchun qilayotgan inqilobiy intilishlari islom dunyosini chetlab o'tdi.

Yagona aqidaning so'zsiz hukmronligi ostida, "ommaviy qullikda" yashashga ko'nikkan jamiyat keyinchalik mustamlakachilarning bosqinini va hatto mahalliy aholini kamsitishga qaratilgan mafkurasini ham, keyin esa partiya yoki bitta shaxsning cheklanmagan hokimiyatini ham katta qarshiliklarsiz qabul qildi. Yangi davrda musulmonlar orasida burjuacha tadbirkorlikning rivojlanishiga ham tashqi iqtisodiy munosabatlarning islomiy kontseptsiyasi to'siq bo'ldi. XVI–XIX asrlarda islom davlatlarida G'arbiy yevropa mamlakatlaridagi iqtisodiy siyosatga butunlay qarama-qarshi siyosat olib borildi. G'arbiy yevropa davlatlarida ilk kapitalistik munosabatlar rivojlanishi davrida (1500–1750) davlat merkantilizm³ siyosatini olib

1. ² O'zbekistonning yangi tarixi, 1 kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida], T., 2000;

bordi va bu yangi ishlab chiqarish usullari qaror topishida katta ro'l o'ynadi. Bu siyosatning asosini quyidagilar tashkil qiladi: tashqi aloqalarda faol savdo balansiga ega bo'lishga intilish, ya'ni ko'proq chetga sotish va kamroq sotib olish; proteksionizm⁴, ya'ni import tovarlariga yuqori boj to'lovlarini joriy qilish orqali o'z sanoatini ximoya qilish hamda maxalliy ishlab chiqaruvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash; va nihoyat o'z savdogarlarining savdo ekspansiyasini, ya'ni ular tomonidan yangi bozorlarning egallab olinishini qo'llab-quvvatlash. Islom mamlakatlarida shu davrda butunlay boshqacha bo'ldi. Masalan, Usmoniylar imperiyasini oladigan bo'lsak, u bu borada shunday siyosat olib bordiki, buni antimerkantizm deb atashimiz mumkin.

Zamonaviy terminlar bilan ataganda, bu "ochiq eshiklar" siyosati, erkin bozor siyosati edi. Islomning "savdo muqaddasligi" to'g'risidagi kontseptsiyasidan kelib chiqib, musulmon ulamolari mamlakat obodligi ichki bozorda iste'mol mollarning ko'pligi bilan belgilanadi, deb hisoblardi. Shu munosabat bilan import rag'batlantirilib, eksport cheklanardi. Hokimiyat mamlakatga xar qanday chet el tovarlarining kiritilishiga xech qanday qarshilik qilmasdi. Bundan ham ajablanarlisi, chet el savdogarlariga, ayniqsa import bilan shug'ullanuvchilariga turli xil imtiyozlar berilgan edi. Ushbu siyosat oqibatida tabiiyki maxalliy sanoat, manufaktura ishlab chiqarishi va xunarmandchilik og'ir axvolga tushib qolgan, chet el ishlab chiqaruvchilari bilan raqobatda davlatning proteksionistik ximoyasidan maxrum qilingan edi. Raqobat esa, ayniqsa evropaliklar bilan kuchli edi.

Ularning fabrika va zavodlarda ishlab chiqarilgan maxsulotlari manufakturalar va xunarmandlarning tovarlariga nisbatan sifatli va arzon edi. Chet el savdosiga bunday munosabat chet el savdogarlari uchun juda katta imtiyozlar tizimining shakllanishiga, chet el ishlab chiqaruvchilari bilan raqobatda esa taslimchilik kayfiyatiga olib keldi. Shunday qilib, islom musulmonlar xayoti va faoliyatining barcha soxalariga kirib borgan, musulmon jamiyatining barcha institutlarini qamrab olgan edi. Yangi davrda G'arbiy Evropa mamlakatlarida shakllangan yangicha dunyoqarash, demokratik g'oyalar, insonning tadbirkorligi va tashabbuskorligiga ochilgan keng imkoniyatlarning islom mamlakatlarida qaror topishi uzoq va og'ir jarayon bo'ldi. Ba'zi mamlakatlarda bu jarayon hamon davom etmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda Usmoniylar davlati tarix sarvaraqlarida chuqur iz qoldirgan davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlat o'z qudratining cho'qqisiga Sulaymon I davrida erishdi. Uning davrida bir qancha islohotlar qabul qilingan. Xalqning farovonligini ta'minlashga erishgan va o'zga din vakillari bn urushlar olib borib imperiya sarhadlarini yanada kengaytiradi va uch qit'ani birlashtirgan ulkan saltanat

bunyod etadi. O'zaro feodal urushlar savdo va dehqonchilikning rivojlanishiga, Usmonlilar imperiyasi qishloq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan yirik sug'orish inshootlarini zaruriy holatda saqlab turishga xalaqit berardi.

Faqat vayronalik keltiruvchi bu urushlarning tugatilishidan aholining deyarli barcha qatlamlari manfaatdor edi. Har qanday tarixiy xodisaga bo'lgani singari islom diniga xam ijtimoiy xayotdagi va madaniyatdagi xodisa sifatida qarash kerak. Paydo bo'lish jarayonida va rivojlanishining dastlabki yillarida islomning tarixiy taraqqiyotga ta'siri progressiv bo'lgan. Birinchidan, u arab qabilalarining ilgarigi majusiylik dinlarini yagona monoteistik din bilan almashtirdi va bu bilan arablarning xalq bo'lib shakllanishi uchun imkoniyat yaratdi. Ikkinchidan, arablarning, arab tili va madaniyatining Arabiston yarim oroli chegaralaridan chiqib, keng tarqalishi xamda o'rta asrlarning yirik davlati – Arab xalifaligining tashkil topishi uchun juda kata rag'batlantiruvchi kuch bo'ldi. Madaniyat rivoji nuqtai nazaridan islom bir etnik va diniy makonga – arab-islom amiyatiga turli mamlakatlar – Shimoliy Afrika va Sharqiy O'rta yer dengizi bo'yidagi Vizantiya provintsiyalari, Eron, O'rta Osiyo davlatlari, Hindiston, xatto G'arbiy Yevropa davlatlarida (masalan, Ispaniya) o'sha paytda ma'lum bo'lgan barcha madaniy va ilmiy yutuqlarni mujassamlashtirdi.

Usmoniylar imperiyasi yangi davr boshlarida ham mintaqaning eng kuchli harbiy feodal davlati bo'lib qolayotgan edi. Ammo Yevropa davlatlarining jadal iqtisodiy taraqqiyoti ularning harbiy texnik imkoniyatlarini ham oshirdi va bu hol Turkiyaning siyosiy mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada islohotlar uchun qilingan qator urinishlarga qarmasdan XVII asrdayoq boshlangan inqiroz holatini yengib o'tishning iloji bo'lmadi. XVIII asrning oxiriga kelib inqiroz imperiya hayotining barcha jabhalarini qamrab oldi. XVI-asr ikkinchi yarmida Usmoniylar davlati imperiyaga aylandi (shungacha Usmoniylar sultonligi deb atalgan bo'lsa, endi Usmoniylar imperatorligi deb yuritila boshlandi), uning hukmdorlari esa harbiy kuchga tayangan holda cheklanmagan hokimiyatga ega bo'ldilar. Markaziy hokimiyatning va sultonning ta'siri sezilarli darajada o'sdi. Islom qonunshunoslari tomonidan «Xudoning yerdagi soyasi» deb e'lon qilingan sulton cheklanmagan huquqlarga ega bo'ldi. Uning shaxsi muqaddas va dahlsiz hisoblanardi. Imperiyada sultondan keyingi asosiy shaxs buyuk vazir bo'lib, u siyosiy-ma'muriy va harbiy masalalar bilan shug'ullanardi, boshqa hamma vazirlar, davlat arboblari, viloyat hokimlari esa unga bo'ysunardi. Asosiy masalalar davlat kengashi – devonda muhokama qilinardi. Dastlabki sultonlar devonning hamma yig'ilishlarida ishtirok etishar, lekin XV asr oxirlaridan boshlab kamroq qatnashadigan, keyinroq esa umuman qatnashmaydigan bo'lishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Шухрат Эргашев. Жаҳон тарихи (Янги давр. 1-қисм. XVI–XVIII асрлар). ТОШКЕНТ «O‘ZBEKISTON» 2013
2. O‘zbekistonning yangi tarixi, 1 kitob [Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida], T., 2000;
3. Raxmataliyev R., Imperiya tyurkov, M., 2002;
4. Erol Gungo‘r, Tarihsa turkiy davlatlar, T., 2003;
5. Mirzo Salimbek, Kashkuli Salimiy, Tavorixi mutgaqadimin va mutaaxirin, Buxoro, 2003.
6. Aliyev G.Z., Turtsiya v period pravleniya mladoturok, M., 1972;
7. Петросян Ю. А., Османская империя. М., 1990.
8. Еремеев Д. Е., Мейер М. С. История Турции в средние века и новое время. М.: Изд-во МГУ, 1992.
9. На перекрестке цивилизаций: Поль Лемерль, История Византии. Димитрис Кицикис, Османская империя. Весь Мир, 2006 г

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию, перевод с персидского, предисловия и примечания А.А Семенова. Москва, 1958.
2. Sharofiddin Ali Yazdiy —Zafarnomall. T., —Sharql, 1997. 381-bet.
3. Nizomiddin Shomiy “Zafarnoma kitobi”, 1-jild, 10-11 betlardan.
4. Abdurozzoq Samarqandiyning “Matla‘us-sa‘dan va majmai baxrayin” Tarjimon va nashirga tayyorlovchi A.O‘rinboyev. Toshkent “Fan” 1969, 337-sahifa.
5. Amir Temur va uning dunyo tarixidagi o‘rni. (Buyuk sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag‘ishlangan xalq ilmiy konferensiyasi ma‘ruzalari bayoni). S., 1996.
6. Sh.Karimov. R.Shamsutdinov. Vatan tarixi. T., 1997